

Bismarck.

Napsal Ladislav Hofman.

Je jistě vždy ještě předčasný pokus, chtít již dnes napsat úplnou, opravdu vědeckou biografii knížete Bismarcka. Dnes chybí dosud základní podmínka pro ni: nutná vzdálenost do minulosti. Bismarck nepatří ještě tak docela dějinám, aby již dnes byl o něm možný klidný a věcný, skutečně historický soud. Platí to obecně o každém státníkovi a vůbec o každém činiteli, který jen poněkud hlouběji zasáhl do osudu národů, a tím spíše o muži, který sám měl tolik tvrdosti, aby „s pýchou“ se hlásil k tomu, že v celé Evropě je „člověkem nejlépe a nejvíce nenáviděným“. . . . Zde je nakupeno ještě příliš mnoho politických vášní (slepého záští jako slepého obdivu), a více než u Valdštejna bude Bismarckův obraz dlouho neustálen v historii, *von Parteienhass und Gunst verwirrt* . . . Ale nejde jen o to; k vědecké a úplné biografii Bismarckově chybí dnes ještě i materiál. Ne ovšem, že by se málo pracovalo, naopak — literatura Bismarckovská roste již dnes přímo do nedohledna, ale pokud se pokouší o vyšší úkoly syntetické, je i ve svých nejlepších představitelích vždy ještě jen povahy prozatímní. Nemíníme záplavu literatury populární a tendenčně politisující; dnes i nejsemější charakteristiky, o jaké se pokusili na př. Benoist, Marcks a nyní Lenz, jsou spíše jen these *ad disputandum*, velké pokusy, odvážně vržené a pojaté skizzy. Vlastně stadium Bismarckovské literatury je v podstatě dosud ještě na prvním stupni; oč jde dosud především, je *sbírání materiálu*. A tu ovšem hlavní úkol dneška je shledávání všeho, co vyšlo přímo z Bismarckova ducha: jeho dopisů oficiálních i soukromých, jeho akt diplomatických, jeho četných řečí. K tomu přistupují paměti těch, kteří s Bismarckem byli v živém a těsném styku, a jichž vzpomínky mají opravdu hlubší význam. Již dnes je právě v tomto směru vykonáno mnoho velké a vážné práce, a další pokroky lze ještě očekávat.

Abychom jen něco uvedli: dnes máme zejména Bismarckovy *Gedanken und Erinnerungen*, dílo přímo démonického kouzla a při všem tom, co proti němu (a plným právem) namítá kritika, pramen prvního řádu, a máme jeho nedocenitelné *Briefe an seine Braut und Gattin*, knihu, v níž intimní Bismarck tak podivuhodně vykládá a doplňuje Bismarcka politika. Rovněž ostatní jeho korespondence poněkud se stává přístupnou (korespondence s L. Gerlachem), i řeči jsou z velké části již vytištěny, a zbývá jen ještě, aby také korespondence oficiální, diplomatická byla větší měrou s veřejností sdělena, než se dosud stalo. Vedle těchto pramenů bezprostředních máme bohatý materiál (abychom tak řekli) svědecký. Stačí uvést, co bylo uveřejněno z pozůstalosti Abekenovy, a dokonce práce M. Busche uhájí si vždycky první místo.

Tagebuchblätter vyvolaly ovšem rozsáhlou a ostrou diskusi, ale výsledek její vedl k rehabilitaci Buschově; v díle jeho je mnoho přimíšeno, je v něm mnoho prvků osobně Buschovských, ale i kdyby bylo možno knihu celou nazvat (jak učinil Meinecke) *Bastard des Bismarck'schen Geistes*, Bismarck přes to v ní je vysloven pravdivě; v ní nalézáme věrný obraz Bismarcka v zákulisí jeho politiky — ovšem mediem ducha velmi pomlouvačného a chtivého sensací. Busch, jak známo, svou knihu vydal i anglicky a obě vydání vzájemně se doplňují.

Z literatury, která na těchto základech o Bismarckovi byla dosud napsána, kniha Lenzova¹⁾ je dnes bez odporu dílo nejlepší. Již z toho ovšem, co bylo řečeno, je zřejmo, že to není práce, která látku vyčerpává a studium uzavírá, ale kolik je takových knih vůbec v dějepise? A dokonce v tomto případě — jak bylo již naznačeno, dnes otázka, kdy Bismarck najde svého životopisce (*svého* v nejpraeignantnějším smyslu slova) může být sotva položena. Ale co dnes bylo možno, Lenz vykonal, a vykonal stkvěle. Po jedné stránce bychom ovšem chtěli více, než se nám podává. Lenz vylíčil *podstatu a vývoj Bismarckovy politiky a diplomacie*, ale Bismarck člověk, tato mohutná bytost, zůstává u něho poněkud jakoby ve stínu. Do jisté míry bylo to již dáno vznikem práce, jejím určením pro »Allgemeine Deutsche Biographie« (sv. 46); ale litovati je toho tím více, že vedle Ericha Markse mezi Němci Lenz dnes jediný je schopen tajemství Bismarckovy osobnosti proniknout v samé její podstatě. Tu a tam také bychom si přáli, aby rámec byl o něco širší a pozadí hlubší; *vázán* ohledy čistě vnějšími, Lenz omezil se co nejpřísněji jen na Bismarcka samého, na jeho politiku a diplomacii; hlubokou a těsnou souvislost celkového vývoje spíše jen naznačoval lehce a příležitostně — jeho kniha právě jest pouze »historií Bismarckovou«, ne, jak bychom (trochu ovšem neskromně) chtěli my, historií Bismarcka a jeho doby. Překvapuje dále nesouměrnost ve stavbě a založení díla; jeho *těžiště* je v líčení Bismarckovy cesty k »nové říši«, ale jeho politika v říši samé je pak vyložena poměrně krátce; tu ovšem historie začíná již těsně se stýkat s politikou a dokonce s politikou dne — pochopíme proto, že zejména přes poslední okamžiky vlády Bismarckovy přechází Lenz s diskretní stručností. Konečně odborníkům vadí i nedostatek literárního aparátu; otisk v »Allgemeine Deutsche Biographie« jej ovšem míti nemohl, ale proč ho nepřipojil Lenz k vydání samostatnému (jak byl ostatně slíbil)? Lenz stkvěle tu opět osvědčil, jak intenzivně dovede opanovati svůj materiál, a jeho kriticko-bibliografické poznámky by knize byly vzácnou ozdobou. Jinak ovšem kniha se vyznačuje všemi přednostmi Lenzovy tvorby; dotkli jsme se již hlubokého ovládnutí látky, k tomu přistupuje pronikavý criticism

¹⁾ Max Lenz, *Geschichte Bismarcks*. Leipzig, Duncker und Humblot 1902. 8°. 455 str.

autorův a, jak u Lenze nelze ani jinak, živý, často až vzrušený a přímo osobní zájem o věc. K tomu sloh velmi charakteristický: zhuštěný a jako přeplněný, s těžkou retorikou složitých period a silných slov, ve zvlášť povznesených okamžicích až s jistým nádechem mystickým. A stanovisko? Lenz není marně již synem nového Německa, «nové říše»; co jeho knihu vyznačuje, je rozhodný politický «amoralism», politické *Jenseits von Gut und Böse*, t. j. (kladně řečeno) tvrdá politika moci, úspěchu a síly, výbojné «evangelium» vítězů a bezohledného *vae victis* . . . Lenzovo intensivní vědomí protestantské, německé a pruské soustřeďuje se tu v energickém kultu Bismarckově. Důrazným subjektivismem Lenzovým jakoby knize celé byla vtištěna markantní pečeť Bismarckova ducha . . .

* * *

Politický vývoj Bismarckův, život a souvislost jeho politických ideí, jejich soustava nebyly nikde dosud vyličený přesněji než v knize Lenzově. Vraťme se po jejích stopách.

Bismarck duchovně dozrál asi kolem r. 1847. Z politického i filosofického liberalismu svých mladších let dopracoval se tehdy nábožensky — a je zajímavé, že tu na něho velmi rozhodně působilo herrnhutské bratrství — takofka na samý práh pietistické orthodoxy a politicky k stavovskému monarchismu: rozhodný nepřítel ústavního liberalismu stejně jako politisující romantiky (směr a okolí Bedřicha Viléma IV.), byl Bismarck tehdy pro «křesťanský stát» v duchu nejpřísnějšího junkerství a proti myšlence německé stavěl energicky své výlučné vlastnictví pruské. Tak r. 1848 hlučně vstoupil na politické jeviště; vyjádřeno heslem, jeho programm tehdy zněl: pruská monarchie proti revoluci, a revoluci rozuměl ovšem stejně moderní ideu konstituční jako ideu národnostní. Přezdívkou, která hned tehdy se vyskytla: *der tolle Bismarck*, naznačuje dobře, jak daleko nezkušený ještě Pomořský junker zacházel ve svém konservatismu; širší vrstvy tehdy obecně se teprve zasvěcovaly do politiky, a naivnostmi svého reakcionářského radikalismu i Bismarck osvědčil své začátečnictví. Ale lví spár projevoval se již v těchto prvních pokusech; hledíme-li k samým základům Bismarckova programu, k vnitřnímu smyslu jeho ideí, tento «červený zpátečník» již tehdy byl vlastně největší revolucionář. Lenz pěkně mluví o *preussische Grundfarbe* všeho jeho myšlení i citění (str. 25), a tu jsme u kořene věci: idea pruské moci, pruského státního egoismu, *der preussische Machtgedanke* (str. 45), to již r. 1848—1849 bylo vůdčí myšlenkou vší politiky Bismarckovy. Bismarck sám nepostihl ještě tehdy důsledků toho, ale dospíval k nim potom velmi rychle — nejcharakterističtější, protože nejpodstatnější rys jeho státnického umění objevuje se nám takto hned v počátcích jeho dráhy. V politice — to je skrytá theorie těchto konkrétních názorů — jde vždycky především jen o *moc a zájem*, to jsou vlastní principy politiky; politické «zásady» nejsou více

než prostředky, a užívá se jich, jak je třeba k cíli — politická »důslednost« vede jen k politickému Don-Quixotství.

Tak Bismarck konečně pojímal svou úlohu, a třeba sklon ke konservatismu v něm vždycky zůstal (v tom Bismarck nikdy nezapřel junkera), v celku byla jeho politika prosta »předsudků« a pout teorií. Proto také pochopíme úžas, jenž se zmocnil širší veřejnosti, když počal konečně prováděti svůj programm — pro duchy doktrin a politických dogmat byl Bismarck vždycky státníkem bezzásadního *va banque*...

Na politický vývoj Bismarckův zejména jeho pobyt na »Bundestagu« ve Frankfurtě (1851—1859) měl rozhodný vliv. Co je tu třeba především vytknouti, jest jeho uvolňování se od konservativní teorie; jeho ideje od té doby úsilně již dozrávaly v soustavu, a na konec i sám princip jeho programu došel své formulace: zájem a moc Pruska — třeba, *nutno-li*, i Pruska zliberalisovaného. A ovšem: »ztracený syn Německa«, v tom smyslu Bismarck rozhodně stál proti »německé myšlence«, jak tehdy byla pojímána: Prusko opřeno o cara, musí zůstat *mocí samostatnou*, a rozřešení německé otázky je jen v jeho shodě s Rakouskem; Prusko a Rakousko se rozdělí o kořist v Německu. Politická situace a samo postavení Bismarkovo na »Bundestagu« vyvolávaly ovšem pochybnost, bude-li shoda ta ve všem a vždycky možná; ale tu Bismarck již tehdy byl pln důvěry v ostří a váhu pruského meče!

Po nedlouhé činnosti vyslanecké v Petrohradě (1859—1862) a v Paříži (1862) byl konečně Bismarck v září r. 1862 povolán za ministra zahraničních záležitostí a spolu v čelo pruského ministerstva. Vilém I. dlouho se tomu vzpíral; on ze základů zamítal zahraniční politiku Bismarckovu (o které se vyslovil, že je to »politika gymnasisty«) a jen pro vnitřní poměry pruské, proti liberální opozici chtěl v něm míti ministra bojovníka. Ale Bismarck, jakmile byl u vlády, chopil se hned kormidla sám rukou pevnou a jistou. My právě z té doby máme jeho zajímavou autokarakteristiku; jak v říjnu r. 1862 řekl rakouskému vyslanci v Paříži, on nezná jiné politiky než *ungemüthliche Interessenpolitik, Zug um Zug und bar* (str. 156)... Programm zůstal ovšem nezměněn: silné a neodvislé Prusko, v Německu činitel (při nejmenším) spolurozhodující, v Evropě velmoc. A za tímto cílem kráčel Bismarck neohroženě a tvrdě, ochoten (bylo-li by třeba) pracovat i »krví a železem«. V tom duchu vedl svůj násilný boj s pruským liberalismem, v němž viděl podvrát mocenského postavení Pruska, a v tom smyslu hleděl i na »německou otázku«. Není dosud jasno, jaké měl vlastně plány se Šlesvikem a Holštýnem; ale tolik je jisto, že za každou cenu chtěl zameziti vznik nového spolkového státu (vlastně státečku) a že hned od počátku počítal s možností annexe. Spolu však rostla v něm již myšlenka dalekosáhlejší: *myšlenka hegemonie pruské nad celým severním Německem*, a rozumí se: hegemonie bez Rakouska, po případě proti němu. Události vyvíjely se tak, že od konvence Gastýnské Bis-

marck již přímo chtěl jen násilné rozřešení. V životě jeho jsou to veliké, historické dny: doslovně v boji proti všem — proti králi a dvoru, proti veřejnému mínění Pruska i Německa, proti varovnému hlasu Evropy — v obrovském vzrušení a nasazení celé své bytosti vynutil tehdy Bismarck válku, vyvolal rozhodnutí (1866). Tak nastal onen slavný »zápas o moc« — a jeho výsledek? Klíč k rozřešení německé otázky byl nalezen . . .

V politice Bismarkově jakoby tu nastával náhlý obrat. Na venek Bismarck dává jí zřejmě směr národní, a ve vnitřní soustavě došlo ke kompromissu s liberály. Co to znamená? Právě tu vidíme nejjasněji v samu podstatu státnického umění Bismarckova. Programm zůstal týž, ale za změněné situace idea pruská, *der preussische Machtgedanke*, stala se »ideou německou« — proto Bismarck, který vždy hleděl jen ku podstatě moci, k jejímu pozitivnímu obsahu, zabočil za starým cílem na nové cesty. Úlohou dne bylo především uvnitř organisovati nový »Bund«. Jeho šíření na jih Bismarck považoval jen za otázku vývoje, ale sám vývoj ten nemínil urychlovat. Ani s Francií původně na válku nemyslíl — k čemu také? Prusko v koncertu evropském mohlo nyní již důstojně státi vedle druhého císařství . . . Ale politika je jako hazardní hra, a Bismarck byl příliš »obratný hráč« (Lenz, str. 249), aby neužil příležitosti, když se nabídl — i r. 1870 vyvolal Bismarck výbuch svou vlastní iniciativou (Emská depeše).

»Nová říše« byla pak v podstatě zbudována na týchž základech, na kterých stál severoněmecký »Bund«; práce tvůrčí připadla přirozeně i tu Bismarckovi — Bismarck právě v naprostém smyslu slova je *Scheröpfung von Kaiser und Reich* (str. 366) . . . Bismarck tehdy stkvěle osvědčil, v čem byla sama podstata jeho politického genia: svou schopnost reálně pojímati věci. Že přišel okamžik sjednocení, v ohni národního boje cítil tehdy každý, ale jak dílo vykonati?! Zde se křžilo příliš mnoho zájmů, vášní a předsudků — jak je smířiti?! Jak vyrovnati nejrozumnější snahy a názory?! Bismarck proto byl i proti zřízení *císařství*, a když přece povolil obecnému tlaku, ulomil ideí hrot; co tehdy utvořil, nebyl jednotný stát císařský, jak se o něm tolik snilo, nýbrž v podstatě stát spolkový, místo jednoty národní spíše jednota států. Partikularism semknouti v okruh říše, vyjítí mu co možno vstříc, založiti spíše pevné sdružení než splnutí, ale aby při tom na venek mohla býti rozvinuta plná síla, slovy Bismarckovými: aby budova byla *fest und sturmfrei* — to byl cíl, jenž Bismarcka vedl při jeho práci. A onen »uměle zhotovený chaos« (*kunstvoll gefertigtes Chaos*), jak s rozhořčenou ironií charakterisoval dílo korunní princ, slavně dnes chválí svého mistra — oč tehdy nejvíce se báli, je dnes již zajištěno nade vši pochybnost: trvání »nové říše«.

Tantae molis erat . . . Ale dílo bylo konečně hotovo a volaly nové úkoly. Šlo o vnitřní organisaci nového útvaru, o to, na položených základech říši upevniti. A tu hned na prahu dějin nového Německa setká-

váme se s *kulturním bojem*. Německý katolicismus již předem stavěl se k říši nepřátelsky, a k tomu se dostavil konflikt — jsme v době Vatikánského koncilu — o meze moci církevní a státní. Bismarck vrhl se v boj s celou vehemencí své bytosti. Byl ovšem dalek toho, chtít německé katolíky reformovati (jak o tom blouznili jeho zelotičtí spojenci), ale zlomiti jejich politický vliv a politickou moc, proti nim plně a vítězně uplatniti práva státu — za tuto myšlenku stál jako vždy tvrdě a s bezohlednou soustavností. Boj skončil se vlastně až r. 1886 a fakticky krutou porážkou Bismarckovou. Bismarck uhájil posice státu, ale výbojů nedosáhl, v útocích byl odražen, a katolické centrum vycházelo ze zápasu jako důležitý politický činitel. A je v tom něco až tragického; právě ve svém nejtěžším boji byl Bismarck opuštěn od nejbližších politických přátel, tato pověstná »deserce« konservativců patří k nejbolestnějšímu zkušenostem jeho života. Bismarck bez váhání pokusil se tehdy vládnouti s liberály, ale spojení bylo krušné, byla to v pravdě (jak řekl Roon) »mesalliance«, a Bismarck sám konečně provedl rozvod (1878), který zpečetil jeho porážku. — A stejně se ztroskotala jeho vůle o sílu *organisace socialistické*. V tom Bismarck nezapřel junkera, a se stářím tato příkrst a absolutističnost názorů u něho jen vzrůstala; v socialistech viděl on úhlavní protivníky svého díla a vytkl si proto bezohledně za cíl jejich zničení. Pracoval proti nim negativně (soustavnou persekucí) i kladně (široce založeným sociálním zákonodárstvím), ale i zde ocel narazila na ocel, a Bismarck svou krajností à *outrance* způsobil konečně svůj pád.

To jsou veliké přehmaty Bismarckova stáří. Jinak však jeho činnost v »nové říši« byla mohutně tvůrčí, tvůrčí ve velkém slohu. Dotkli jsme se již jeho zákonodárství sociálního, o kterém praví Lenz, že je to snad jeho největší dílo vůbec (str. 439), a k tomu přistupuje rozsáhlá politika hospodářská a finanční; podnikům koloniálním se Bismarck nevzpíral, ale neměl také pro ně smyslu. Nejosobnější zájem věnoval však jako vždycky i nyní otázkám zahraniční politiky. Jeho cíl byl teď: *udržeti mir v Evropě, ale zabrániti izolaci Německa a vznik protiněmecké koalice*. Odtud vyplynula jeho alianční politika; prvotně pomýšlel na spolek s Ruskem a Rakouskem, po případě i s Itálií, od války rusko-turecké však přes velmi přátelské styky, které vždy (i tajně) udržoval s Ruskem, rozhodl se pro trojspolek s Rakouskem a Itálií. I Francii snažil se upoutat ke kruhu své politiky; proto hned r. 1870 byl proti zabránění Lotrinska (spokojuje se s Elsasskem) a k týmž účelům později diplomaticky využíval napětí francouzsko-anglického.

Tu jsme ovšem již vstoupili na půdu denní politiky, kde mnoho fakt zůstává tajemstvím diplomacie. Ale i když neznáme, co vše se dělo — výsledek vidíme sami, a nám nezbývá než opakovat, co bylo již řečeno: i tu dílo nepřestává chválit mistra... V celku činnost Bismarckova byla korunována šťastným výsledkem, a když konečně udeřila hodina pádu, mohl on hrdě hledět na svou minulost. Je ovšem

známo, jak těžce nesl svůj nucený »odpočinek« (i z vlastní důstojnosti při tom mnoho obětoval), — ale kdo dovede pochopiti, co utrpení a hněvu bouřilo jeho duši tam v hlubokém stínu starosaských lesů! Byron to krásně kdysi vyslovil se svou charakteristickou břitkostí: *vsak klid jest peklém čínorodé hrudi . . .*

* * *

K nejzajímavějším bodům »Bismarckovy historie« patří jistě jeho poměr k Vilémovi I. Je známo obecně, že pro Viléma jeho doba se končí, kdy Bismarckova se začíná; od r. 1862 iniciátorem pruské politiky byl již Bismarck. Ale bylo dobře pověděno (Erich Marcks), že jen spojením jich obou mohlo se státi, co se stalo — v tom smyslu Vilém právem bude jmenován vždycky v historii. Vilém měl vzácnou vlastnost, *že se dal přesvědčiti*; a byl-li konečně o čem přesvědčen, držel to pak důsledně a celou váhou své osobnosti. V tom byla velická síla Bismarckova, že i v nejsmělejších podnicích byl kryt Vilémovou autoritou. Byl-li Bismarck (jak sám sebe nazval) »věrným služebníkem svého pána«, byl Vilém svému služebníku pánem ještě věrnějším . . . Idyllický poměr to ovšem nebyl. Vilém a Bismarck byly povahy sobě ze základů protivné. Vilém byl pruský důstojník v pravém a lepším smyslu slova, muž kázně a dressury, hrdý na čest Hohenzollera, Prusa a vojáka, věrný a přímý, ale v podstatě těžkopádný, duch plný předsudků a tradic, bez skutečné rozhodnosti a odvahy; mužem činu a iniciativní vůle Vilém opravdu nebyl. Lze proto pochopiti jeho situaci, když ho uchvátil závratný vír Bismarckovy politiky. My můžeme říci: Vilém vzpíral se Bismarckovi ze samých kořenů své bytosti. Bismarck nutil jej obětovati všechno, často i jeho nejsvětější víry a city, nejhlubší přesvědčení a sympatie; ale Vilém byl povahy příliš seriosně a těžce založené, aby povoloval snadno a hned — i byl styk jejich pln nejen vnitřních bojů, nýbrž docházelo k vnějším konfliktům. »Historie Bismarckova« je stálý zápas s králem — zápas často o nejvlastnější základy a samy principy nové politiky; také Bismarcka nic tak nevyčerpávalo jako právě tento boj. Ale i Vilém trpěl jeho tíží, a jestli o kom, lze říci o něm, že svých činů a své slávy jen s bolestí duše se dopracovával. A situace byla tím osudnější, že Bismarck neváhal boj vésti i do královské rodiny; hnán jakoby mocí přímo démonickou, Vilém šel za Bismarckem i proti vlastní manželce a synovi . . . A tak vždy jen z nejtěžších krisí vnitřních vycházel Vilém na scénu velké politiky — Německá říše jakoby opravdu byla založena *durch Wilhelm und trotz Wilhelm . . .* Hrany teprve s postupem věku pozbývaly ostří; vědomí velikého díla společně vykonaného a dlouholetý zvyk spojily posléze, co příroda rozdvojila — oba již v předvečer života, Bismarck a Vilém našli se na konec jako přátelé . . . Jaké bylo vlastně mínění Bismarckovo o Vilémovi? Je známo od Busche, jak ostře se o něm Bismarck často vyslovoval. Jako politickou hlavu Bismarck Viléma necenil; ale byl věrný

poddaný, s živým citem monarchickým a vysoko si vážil Viléma jako muže a charakteru. Vlastní podstatu poměru osvětlí nejlépe, co se vypravuje o Bismarckovi po attentátu Nobilingově (1886). Bismarck dověděl se o události na venkově; s rychlostí blesku zvážil hned, jakou situaci politickou attentát utvoří, a hned ovšem našel východiště: rozpuštění říšského sněmu; *potom teprve* »s účastí«¹ počal se vyptávat na stav králův . . . Rozdíl dvořana a ministra nemůže být osvětlen pronikavěji.

* * *

Bylo již řečeno, že osobnost Bismarckova v knize Lenzově ustupuje do pozadí; cíl Lenzův byl právě jiný než podrobné psychologické a filosofické studium základů jeho bytosti. Ale Lenz je duch příliš syntheticky založený, aby celou svou prací nedal pronikat i svému individuálnímu pojetí, a tak je tomu i zde; čtenář z knihy samé, z jejího ducha a rázu vycítí snadno, v čem Lenz vidí tajemství tohoto mohutného života. Pokusme se i tu jít v jeho stopách a spojme v celek, co dílo samo suggeruje.

Lenz pěkně a často mluví o tom, jak nezadržitelně, přímo živelně postupoval Bismarck *na své cestě k moci* (viz zejména str. 189), a právě tato vůle k moci je mu podstatou Bismarckovy bytosti, její *qualité-maitresse*. Bismarck byl jistě rozená povaha vladařská, duše již a *priori* určená k panování. Moc, která byla principem jeho politiky, byla i základem jeho osobnosti; Bismarck proto v nejplnějším významu slova *žil* svou politiku. Jeho duše byla vůle, jeho život byl čin; jej právě charakterisuje přímo vášnivá vůle k činu. A ve službách této fatální síly stál rozum, jaký málokdy uděluje osud: rozum geniálně praktický, vzácný smysl (jak praví Lenz, str. 177) pro »reální činitele moci«, schopnost proniknouti vždy a hned, takořka intuitivně až k samému jádru věcí. A stejnou sílu čerpal Bismarck z hlubin svých vášní a citů; Bismarck i v tom směru byl člověk živelný, vulkanicky založený, ale, co u jiného byl by chaos, u něho činná vůle pojila v mohutnou jednotu. Bismarck představuje nám tak celou svou bytostí typ člověka v plném smyslu slova *silného* (slova Ch. Benoista), v pravdě »muže velikého proudu«².

* * *

Tim bychom byli s knihou Lenzovou hotovi; ale ještě s jedné stránky obrátili bychom rádi na ni pozornost. Co Lenz nám tu podal, není jen »objektivní«³ a klidná práce historická, která chce pouze vypravovati, co bylo; jeho kniha chce také poučovati, co býti má, je to kniha plně a upřímně tendenční, vlastenecky a morálně tendenční. Bismarck je v ní vyličen ovšem jako historický činitel, jako historický zjev, jako psychologicky zajímavá, protože vzácně mohutná osobnost, ale zároveň také a stejně důrazně jako *ideál*, jako nejčistší a nejvyšší

projev německého ducha v nynější době, politicky i mravně jako *exemplum ad imitandum*. Dílo Lenzovo má proto význam nejen historicko-kritický, ale také politický a morální; v něm máme charakteristický příspěvek k psychologii dnešního Německa.

Bylo by velmi zajímavě podrobiti toto pojetí národního ideálu hlubšímu rozboru. Celé generace o něm pracovaly, a jeho konečná forma je nepoměrně význačné *signum temporis* pro kulturní život německého národa v 2. polovici XIX. století. Rozbor ideí, které tu nalézáme, bylo by lze vésti směrem historicko-politickým a filosoficko-morálním; v obou směrech byla by to práce nejen zajímavá, ale především hluboce vážná a poučná. Ji dostali bychom se až k samým základům, až ke kořenům principům, na nichž stojí lidská společnost; sám základní její problem postavil by se nám plně a určitě před oči: humanita či boj o moc? A tu by byla důležitá úloha: vysvětliti historicky, jak po všelidském humanitismu své klassické periody Němci dospěli k ideím r. 1870, k svému hrdému »evangelii« boje a výboje. Další úkol byl by filosoficko-kritický: jaká je ne historická a politická, nýbrž mravní oprávněnost tohoto ideálu? Je opravdu možno učiniti jej trvalým a plodným principem života? Či jest jeho význam vždy jen *ad hoc*, jen dočasný? A i tu německá literatura a německé dějiny poskytly by nám materiál vzácné ceny. A mohli bychom postoupiti ještě dále k studiu srovnávacímu: rozbor pověstných ideí r. 1789 a jejich stoleté praxe spojití s výkladem ideí slovanských, zejména polských a ruských — jaké by tu bylo krásné pozorování a jak zajímavé výsledky!

Naznačili jsme aspoň hlavní myšlenky, které kniha Lenzova vyvolává. Jíti v tom směru hlouběji, překračovalo by meze historického referátu, a kromě toho dostali bychom se tím na pole příliš odlehlé: na pole politiky a morálky a zejména politické morálky. Tu historická studia již sama sebou by se změnila v *tractatus ethico-politicus*, a s jeho problémy bychom se vždy víc a více vzdalovali od půdy exaktní historie — té historie, která chce věděti jen, »jak to vlastně bylo« . . . Pro historiky je to ovšem thema zvláště zajímavé, protože právě historičtí spisovatelé jsou v první řadě tvůrci ideí tohoto druhu. Stačí jen upozorniti na veliké dějepisce francouzské; k nim důstojně se teď řadí historikové němečtí. V 2. polovici XIX. století všechna slavná jména německé historiografie najdeme v plném ohni a ve službách národní myšlenky; i onen domněle tak universální a lhostejně »objektivní« Ranke účastnil se úsilně společné práce. Není proto také náhoda, že právě hlavní představitel celého hnutí a jeho snad nejdůležitější činitel byl historik a historik prvního řádu (Treitschke). A ze školy Treitschkovy vyšel i Max Lenz; jeho *Geschichte Bismarcks* je toho novým a charakteristickým dokladem.